

Românii, maghiarii și revoluția de la 1848-1849 în scaunul Arieș

Drd. Vasile Lechințan

Key words: The Revolution of 1848, Arieș District, secklers, romanians

Romanians, Hungarians and the Revolution of 1848-1849 in Arieș District

Abstract: The study shows the documents of seckler Arieș District regarding the Revolution of 1848-1849, revealing two revolutionary realities: an oficial one, of the hungarian government, and a romanian one, in the begining partially accepted by the Transylvanian government (by accepting the general meetings from Blaj), and than continued by it's own will and strength, as an armed resistance during the civil war, for safeguarding the romanian national being.

Unitate administrativ-teritorială de mică dimensiune¹ în raport cu comitatele, scaunul Arieș este atestat pentru prima dată la 18 septembrie 1289, fiind unul din cele cinci scaune secuiești ale Transilvaniei istorice. A funcționat până la Revoluția de la 1848-1849 (excepție perioada domniei lui Iosif al II-lea), și din 1861 până în 1876, când a fost desființat definitiv și înglobat comitatului nou format Turda-Arieș. Cuprindea la început 29 de localități, iar în anul 1642 numărul lor s-a redus la 22. Cinci sate erau de-a lungul timpului locuite numai de români (Măhăceni, Dumbrava, Cicău, Ormeniș și Podeni), iar 17 locuite de secui și de români, unele mixte erau majoritar românești și unele majoritar secuiești la mijlocul secolului al XIX-lea. Scaunul Arieș avea la 1848 doar un număr de 18570 locuitori.

Situația etno-demografică a localităților scaunului Arieș în preajma revoluției de la 1848-1849 și imediat după,

în 1850, se poate vedea din tabelul de pe pagina 14².

Se observă că satele românești Cicău, Măhăceni și Ormeniș au scăzut ca populație în intervalul 1842-1850, o creștere ușoară se semnalează în Dumbrava, iar în Podeni nu se poate aprecia, fiind o localitate mixtă, cu locuitori greco-catolici și ortodocși (la 1850 raportul fiind de 834 la 236). Foarte probabil că și aici numărul românilor va fi fost scăzut în perioada amintită, de vreme ce numărul greco-catolicilor s-a redus de la 289 la 236. Aceeași situație este și în Călărași și Războieni-Cetate, cu populație românească mixtă: ortodoxă și greco-catolică la 1850.

O scădere a numărului românilor se observă în satele mixte Bădeni (-15), Cornești (-2), Moldovenești (-92), Plăiești (-148), Poiana (-53) și Vințu de Sus (-164) și o creștere în Cheia (+25), Inoc (+12), Vălenii de Arieș (+135) și Vereșmort (+49).

În satele Lunca Mureșului, Pietroasa, Sânmihaiu de Jos, Sânmihaiu de Sus și

1 Mai mici erau scaunele săsești Sebeș (format din 11 localități), Miercurea (12), Nocrich (12), Orăștie (15), Rupea (16), Sighișoara (17), Cincu (22).

2 În tabel sunt consemnate principalele etnii: români, maghiari și țigani, mai erau însă, într-o proporție ne semnificativă, și câțiva evrei și germani (conform recensământului austriac din 1850).

Nr. crt.	Denumirea localității	Români greco-catolici (la 1842-1843)	Români (total în 1850)	Maghiari (în 1850)	Țigani (în 1850)
1.	Bădeni	316	301	1135	27
2.	Călărași	161	452	813	-
3.	Cheia	479	504	875	14
4.	Cicău	685	628	2	-
5.	Cornești	200	198	446	53
6.	Dumbrava	696	707	-	-
7.	Inoc	308	320	4	-
8.	Lunca Mureșului	-	344	623	174
9.	Măhăceni	889	777	-	-
10.	Moldovenești	289	197	760	37
11.	Ormeniș	554	397	-	8
12.	Pietroasa	-	297	318	7
13.	Plăiești	216	68	882	59
14.	Podeni	289	1045	-	-
15.	Poiana	370	317	383	72
16.	Războieni-Cetate	75	508	75	30
17.	Sânmihaiu de Jos	-	587	382	60
18.	Sânmihaiu de Sus	-	200	484	22
19.	Stejeriș	-	160	570	43
20.	Vălenii de Arieș	174	209	473	60
21.	Vereșmort	576	625	23	48
22.	Vințu de Sus	182	18	1057	123

Stejeriș români erau de religie ortodoxă și nu figurează în șematismul din 1842-1843.

Aceasta era, așadar, situația etno-demografică a scaunului Arieș în preajma Revoluției de la 1848-1849 și imediat după Revoluție, conform unei surse ecleziastice ungare (șematismul din 1842-1843)³ și a unei surse austriece (recensământul din 1850)⁴.

Scăderi de populație românească, datorată omorurilor făcute de insurgenții maghiari în scaunul Arieș sunt o parte

cele cunoscute, publicate în revista „Transilvania” de la Sibiu din 1871, și anume: în Vereșmort, în 25 octombrie 1848, un bărbat împușcat de insurgenți și în noiembrie 1848, „din corțiu [tabăra] ungar, 2 bărbați, numai din plăcere barbară pușcați de Csákány Ferencz, fostul prefect la gr. Mikes Károly”; în Plăiești (Kövend), în februarie 1849, „1 bărbat prin tribunalul revoluționar”; în Moldovenești (Varfalva, în scaunul Arieșului), în 1849, „1 bărbat spânzurat de insurgenți”; în Dumbrava, în 7 martie 1849, „3 bărbați uciși prin Szarodi, sub comanda lui Jenei Josi” și în Cipău, în octombrie 1848 și în 1849, „2 bărb. uciși în mod crud de insurgenți”⁵.

Cercetări documentare de ultimă oră dezvăluie și alte victime făcute de insur-

3 Universalis Schematismus Ecclesiasticus venerabilis cleri romano - et graeco - catholici saecularis et regularis incliti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae ... pro Anno 1842/3, Budae, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, p. 401-402.

4 *Studia Censualia Transilvanica. Recensământul din 1850*, Editura Staff, 1996, p. 116-123.

5 „Transilvania” din 1876, p. 47, 49, 120 și 121.

genții maghiari în anul 1849. În Moldovenești mai sunt menționate unsprezece persoane⁶, în matricola morților Parohiei greco-catolice din această localitate. În matricola parohiei greco-catolice Poiana se precizează că: „*La acest anu [1849] de revoluție, prin tirănia și cruzimea Ungurilor mulți s-au ucis în Poiana: Pogăcean Samoilă, Sanciră Sintion, Lucaci Iosif, Hârgău Dumitru, Băiaș Lup, Baci Toader, Rogozan Lucă, Rogozan Vasilică, Săliștean Chifor, Florea Dănilă, Popa Vasilie, Cordoș Mitru, Cordoș Oanea, Părasca, Forcoș Susana*”, în total 15 („*suma 15*”). Preotul a mai notat următoarele: „*Eu, Gavril Neameș, parohul locului, am fost alungat cu tot poporul, în 8 luni, de la 18 Dechembrie 1848 până la 3 august*”. Registrul matricol parohial al morților nu este completat din 29 noiembrie 1848 până la 23 august 1849, între aceste date fiind menționate cele de mai sus⁷. La aceștia se adaugă românii, probabil de la munte, îmblățitori în Vințu de Sus, uciși atunci și găsiți de armata lui lancu, la ocuparea orașelului⁸.

Din izvoare documentare, aflate în fondul arhivistic Scaunul Arieș, de la Arhivele Naționale Cluj, coroborate cu surse editate⁹, reconstituim evoluția evenimentelor din timpul revoluției pentru românii și maghiarii din scaunul secuiesc Arieș din 1848-1849.

O primă semnalare a documentelor cu referire la revoluție în scaunul Arieș o face arhivista Livia Someșfălean în „*Revista Arhivelor*” din 1976¹⁰, cu ocazia prezentării

întregului fond, studiu reluat de aceeași autoare, cu completări, în *Îndrumător în Arhivele Statului Județul Cluj*¹¹.

Firește că documentele scaunului secuiesc Arieș reflectă în bună măsură evoluția evenimentelor care aveau loc în întreaga Transilvanie. Deja la 22 martie 1848, Guvernul Transilvaniei trimitea judeului regesc al scaunului Arieș un ordin circular prin care dispune să aducă la cunoștință dorințele magistratului și publicului ales al orașului Cluj, izvorâte din alarmarea pricinuită de pătrunderea în țară a tulburării ordinii și liniștii, petrecută în mai multe ținuturi ale Imperiului Austriac¹². Aceste dorințe urmau să fie comunicate la adunarea generală a scaunului. Ordinul gubernial reflectă o stare de îngrijorare a nobilimii, care se adunase în 20 martie pentru a-și fixa poziția față de revendicările revoluționare.

Un alt ordin venea de la guvernatorul Transilvaniei, Jozsef Teleki, către judele regesc al Scaunului Arieș în 24 martie, prin care i se indică măsurile ce trebuie luate pentru prevenirea răscoalei: potolirea blândă a firilor care vor putea provoca mișcări dăunătoare, stăvilirea cu putere a tulburării ordinii și liniștii, dirijarea discuțiilor în adunarea generală a scaunului spre cererea convocării Dietei¹³.

Cum Revoluția se precipita (evenimentul mai important fiind reuniunea canceliștilor maghiari și români din Târgu Mureș, la 24 martie, unde a participat și Avram Iancu), guvernatorul Teleki ordonă din nou judeului regesc al scaunului Arieș să mențină ordinea și liniștea, înștiințându-l, totodată, că din pricina escaladării evenimentelor, a cerut suveranului convocarea Dietei¹⁴.

Următorul ordin al contelui Jozsef Teleki către judele regesc al scaunului Arieș, din 3 aprilie, avea, de astă dată, o țintă mai preci-

6 Vezi infra, nota 74.

7 Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (În continuare: DJCAN), Matricole parohiale de stare civilă, 190/1, p. 92.

8 Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (În continuare: DJCAN), Fondul Scaunul Arieș dos. 78/1849.

9 O parte din documente au fost publicate în valorosul corpus de *Documente privind Revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, ajuns la vol. VIII, valorificat de istoricii: Gelu Neamțu, Liviu Maior, Liviu Botezan, Egyed Akos ș.a. .

10 Anul LIII, vol. XXXVIII, nr. 3, p. 287-295.

11 Vol. I, București, 1979, p. 240-263.

12 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 153/1848 Prezidiale.

13 Ibidem, dos. 148/1848 Prezidiale.

14 Ibidem, dos. 159/1848 Prezidiale.

să, care va preocupa Guvernul și întreaga activitate a oficialilor scaunului Arieș până la sfârșitul Revoluției, și anume **românii**. Contele de la Cluj dispunea ca, date fiind mișcările ce au apărut aproape în toate părțile țării, oficialii de încredere să fie cu multă băgare de seamă, în general, și cu deosebire la **români**¹⁵. A doua zi, în 4 aprilie, contele Teleki impunea aceluiși jude regesc al scaunului Arieș să-i raporteze din 14 în 14 zile asupra situației mișcărilor, iar în cazuri mai deosebite să-i raporteze urgent¹⁶.

La 5 aprilie venea de la Cluj, de la guvernator, un alt ordin către judele regesc al scaunului Arieș, ordonându-i să fie cu băgare de seamă, deoarece unii canceliști secui de la Tabla Regească au plecat din Târgu Mureș în locurile lor de naștere pentru a-i instiga pe soldații grăniceri conaționali, sub pretextul eliberării lor din armată. Pe astfel de indivizi să-i îndemne la conduită corectă¹⁷. Peste două zile, în 8 aprilie, guvernatorul îl înștiința pe același oficial al scaunului Arieș că un tânăr cleric român de la Seminarul Pazmaneum (greco-catolic) din Viena face un apel către românii din Transilvania să se alăture uniunii cu Ungaria, arătând avantajele acestei uniuni pentru români¹⁸.

În scaun încep însă tot mai pregnant, mișcările revoluționare ale românilor, așa cum reiese dintr-un raport al lui Károly N. Szigethi înaintat judeului prim regesc, dat în Poiana la 15 aprilie 1848. El arată că preotul român din Poiana sosise cu o zi înainte de la Blaj împreună cu fratele său, care era cleric. „Acesta a vorbit românilor despre un lucru atât de nedorit, care ar urma să se întâmple în zilele de vară”. Cum românii din Poiana nu l-au crezut, el a spus: „*Veniți mâine la biserică, îl veți afla după slujbă și îl veți crede*”¹⁹. Oficialul scăunal nu a putut afla

secretul acelei comunicări, care trebuia să fie, desigur, convocarea unei mari adunări naționale la Blaj, anunțată prin apelul profesorului Aron Pumnul, din 8 aprilie.

Atenția Guvernului Transilvaniei va fi de acum îndreptată spre Blaj. La 17 aprilie, Guvernul înștiințează pe judele regesc al scaunului Arieș că întrucât în situația existentă nu poate fi îngăduită adunarea masivă a unei populații „*neinstruite*”, s-a dispus episcopilor români de ambele religii (Lemeni și Șaguna) să interzică plecarea la Blaj în Duminica Tomii a protopopilor români însoțiți de către doi preoți și delegați din fiecare localitate, unde s-au hotărât să se adune pentru a discuta problema drepturilor românilor ce urmează a o prezenta Dietei. Ca urmare, dispunea să interzică plecarea protopopilor din scaun la Blaj²⁰.

Între timp apare un incident în atenția oficialilor scaunului Arieș. În atmosfera tensionată, judele prim regesc al scaunului Arieș, Antal Dindár, informează pe guvernatorul Teleki, la 18 aprilie, că a fost sesizat de mai multe persoane din Călărași despre „*intențiile primejdioase ale românilor care locuiesc acolo*”. A cerut astfel trimiterea armatei și confiscarea armelor. Așa cum remarcă și istoricul Liviu Botezan, oficialul Dindár s-a dovedit plin de zel în a cere trimiterea armatei în Călărași și în urma intervenției sale în adunarea scăunală s-a decis ca juzii nobiliari și membrii comitetului siguranței publice din Vințu de Sus să percheziționeze locuințele românilor din Călărași și să le confiște toate armele. Guvernatorul Teleki intervine la forțele militare și la 20 aprilie. Căpitanul Baumgarten (ajuns nu după mult timp celebru printre români pentru represaliile sale de la Luna), îl anunță pe judele Dindár că a primit ordinul de a trimite escadronul său din Bădeni, format din 56 de husari din Compania 1 a Batalionului 2 din Regimentul 11 secuiesc, la Călărași.

15 Ibidem, dos. 165/1848 Prezidiale.

16 Ibidem, dos. 169/1848 Prezidiale.

17 Ibidem, dos. 170/1848 Prezidiale.

18 Ibidem, dos. 174/1848 Prezidiale.

19 Ibidem, dos. 185/1848 Prezidiale; *Documente privind Revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Tran-*

silvania (în continuare: *Documente*), vol. II, p. 33-34.

20 Ibidem, dos. 193/1848 Prezidiale.

Pentru mai multă siguranță, comitetul scăunel pentru siguranța publică, într-o informare către Guvernul, arată că a hotărât înrolarea secuilor din scaun, la 12 aprilie, în gărzi cetățenești, solicitând trimiterea pe seama lor a 2000 de puști de infanterie, 100 de carabine, 100 de pistoale și 100 de săbii²¹, motivând că românii din Călărași ar intenționa „să-i atace pe proprietarii și pe secuții de acolo”, confecționând, în timpul nopților, lănci și arme țărănești. Astfel de agitații „rău prevestitoare” fiind și în alte localități. În urma perchezițiilor efectuate sub comanda lui Mózes Varó, nu s-a adevărat zvonul care circula pe seama românilor din Călărași. Ștefan Dâmbean (*Dembian*) din Vișoara, protopopul ortodox al Turzii de Jos, s-a plâns Consistoriului de la Sibiu, la 24 aprilie, de tratamentul brutal aplicat românilor din Călărași: arestări, obligația de a întreține pe husarii staționați în sat etc. Același tratament au suferit și românii din Podeni, din scaunul Arieș, preotul fiind oprit în Joia Mare din Săptămâna Patimilor să officieze slujba, după cum reiese din plângerea protopopului Turzii de Jos. Guvernul, sesizat de Consistoriul de la Sibiu, dispune comandantului husarilor, lui János Josika, să se retragă din Călărași. Judele Dindár intervine din nou la Guvernul în 26 aprilie, solicitând să nu retragă armata din Călărași, eventual să înlocuiască pe husarii călări cu infanteriști, care sunt mai ușor de întreținut. Motivează că pericolul ar veni din partea preotului român, care a afirmat că el nu ascultă decât de episcopul său și va pleca la Adunarea de la Blaj din Duminica Tomii chiar cu riscul de a nu respecta ordinul gubernial. Este vorba de ordinul dat nu demult, prin care contele Jozef Teleki interzicea adunarea convocată de frunțașii românilor și cerea episcopului Leméni să întrunească, pe altă dată, doar

21 Greșit: „200 de puști, 100 de pistoale și tot atâtea săbii”, la Liviu Botezan, *Participarea țărănimii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, la revoluție în primăvara anului 1848 pentru desființarea iobăgiei*, Editura Argonaut, 2006, p. 523.

pe câțiva clerici și pe conducătorii laici pentru a se redacta un memoriu cu doleanțele lor și pe care să-l înainteze Dietei. Atenția oficialităților scăunale se îndreptă, așadar, spre evenimentele ce urmau să aibă loc la Blaj și care li se păreau deosebit de amenințătoare²².

La 25 aprilie 1848, „comisarul dulău” (funcție specifică secuilor) al scaunului Arieș și judele scaunului de judecată Sámuel Szabó, înaintau judeului prim regesc, Dindár, din Poiana, un raport despre „anumite fapte răuvoitoare” ale clericului Vasile Nemeș, fratele preotului Gavril Nemeș din Poiana, care a fost anchetat la întoarcerea sa de la Blaj, fiind întrebat ce fel de apel a vrut să citească la Câmpia Turzii și Luna. El a răspuns deschis că anumiți profesori ce predau la școala din Blaj au ținut o adunare cu ei, clericii, „și i-au pus să jure pe toți că vor face totul pentru cucerirea libertății națiunii române” și să anunțe pe toți preoții din comitate să se prezinte, „împreună cu cel puțin doi oameni mai de vază”, la adunarea preliminară care se va ține la Blaj. El a încercat să le comunice acest apel preoților din Câmpia Turzii, Luna, Călărași și Războieni²³. Se pare că acțiunea tânărului cleric a avut ecou mai vizibil doar în Călărași. Guvernatorul Teleki l-a înștiințat pe judele scaunului Arieș, în 26 aprilie, că l-a somat pe episcopul greco-catolic (Lemeni) să-l mustre pe preotul din Călărași pentru influența ce a avut-o în mișcările de tulburare din acea localitate. Dispune să-i interzică să mai instige în continuare²⁴.

Acțiunea de confiscare a armelor se desfășura și în Cheia, unde oficialii comu-

22 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 188, 208, 210, 240/1848 Prezidiale; *Documente*, II, p. 141, 187-189, 259-260, 328; Liviu Botezan, *op. cit.*, p. 524-526.

23 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 209/1848 Prezidiale; *Documente*, II, p. 290-291; Gelu Neamțu, *Fața necunoscută a Revoluției Române de la 1848-1849 din Transilvania*, Editura Argonaut, 2004, p. 155; Liviu Botezan, *op. cit.*, p. 369.

24 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 240/1848 Prezidiale; *Documente*, II, p. 299.

nei au adunat armele de la Matei Asztalos, Nicolae Păcurar, Vasile Copandi și Mitru Crișan, și anume o pușcă și 3 pistoale, și le-au trimis la Casa scăunală din Plăiești, conform adresei din 26 aprilie 1848 a acestor oficiali către judele nobililor scaunului, Benjamin Barla, în Moldovenești²⁵.

La 27 aprilie 1848, același jude al nobililor scrie judeului regesc al scaunului Arieș că a executat ordinul referitor la interzicerea plecării preoților români la Blaj în vederea consfăturilor în problema drepțurilor românilor²⁶.

Blajul rămâne pentru Guberniul din Cluj și pentru oficialitățile scaunului Arieș, în continuare, și după adunarea din Dumineca Tomii, un izvor de îngrijorare generală. Un comandant al gărzii din Lunca Mureșului înștiințează la 3 mai 1848 pe judele regesc al scaunului Arieș despre poposirea în localitate a unui român din Mesteacănu, comitatul Cluj (azi în com. Almașu, jud. Sălaj), care întorcându-se de la Blaj aducea o scrisoare de la episcopul de acolo (Lemeni) pentru preotul din Mesteacănu. Românul a fost arestat și trimis la judele regesc pentru cercetări mai ample²⁷.

Încă în ședința din 12 aprilie a comisiei permanente instituită în congregația stărilor scaunului Arieș, deja s-a hotărât înființarea și organizarea gărzii cetățenești pentru menținerea liniștii și păcii. Vizați erau românii care "inițiază deja acțiuni interne", adică în interiorul teritoriului scaunului, și se dă exemplu cazul românilor din Călărași care ar intenționa să-i atace pe proprietarii și pe secuii de acolo, într-o situație în care "împrejurimile sunt pline de locuitori români"²⁸.

Zvonurile circulau nestingherite în această stare de psihoză în care oficialii maghiari ai scaunului Arieș păreau asedi-

ați. La 22 aprilie, judele nobiliar (dulăul) Benjamin Barla raportează judeului prim regesc al scaunului că a făcut cercetări asupra veridicității afirmațiilor cum că românii din Pietroasa ar fi spus că maghiarii își vor lua cuminecătura, la Paști, în sânge. A constatat că afirmațiile sunt fără temei, presupunându-se că astfel vor fi flecărit femeile și că nu se poate aștepta la nimic rău²⁹.

S-a ajuns chiar la o încercare de îndulcire a relațiilor cu românii, pornită de la Guberniu. Judele nobiliar ("dulăul") Karoly Zudor raporta judeului regesc, la 1 mai 1848 asupra faptului că a efectuat lămurirea locuitorilor din comunele românești asupra ajutorului privind soarta lor la viitoarea Dietă³⁰. Toate acestea se făceau sub spectrul amenințător al evenimentelor de la Blaj.

Adunarea de la Blaj din Duminica Tomii (30 aprilie) avusese loc fără incidente. Pentru oficialii scaunului Arieș urma să fie tot mai amenințătoare, cu cât se apropia mai mult, cea de-a doua adunare de la Blaj, din 15 mai (după calendarul nou). Același Károly Zudor raporta din Războieni-Cetate judeului regesc, la 11 mai, că a organizat oprirea românilor să plece la Blaj, a acelora care nu au aprobare de la episcopul lor³¹.

La 14 mai, în preziua mării adunări, au și fost arestați doi români din Cășeu (*Kesei*)³², din comitatul Solnocul Interior, și anume Lup Isai (*Iszai Lup*) și Toma Hărăguș (*Hargos Toma*). Judele nobiliar Benjamin Barla raporta din Moldovenești judeului prim regesc despre această arestare făcută de el la podul de peste Arieș de la Turda. Cei doi erau conduși de un român din Sânmihaiu (de Jos sau de Sus) și s-a constatat că vreau să meargă la Blaj. Au fost arestați sub pre-

25 *Ibidem*, dos. 347/1848 Prezidiale.

26 *Ibidem*, dos. 210/1848 Prezidiale.

27 *Ibidem*, dos. 228/1848 Prezidiale.

28 *Ibidem*, dos. 188/1848 Prezidiale.

29 *Ibidem*, dos. 215/1848 Prezidiale.

30 *Ibidem*, dos. 221/1848 Prezidiale.

31 *Ibidem*, dos. 268/1848 Prezidiale.

32 Greșit la Liviu Botezan, *op. cit.*, p. 345-346, unde, la p. 345, în loc de **Cășeu** este trecut **Chesău**, localitatea Chesău fiind atunci în comitatul Cluj; la p. 346, figurează alți doi delegați, unu din Măgoaja și celălalt din Cășeu de Jos, opriți peste podul de peste Arieș, la Turda.

textul că aveau asupra lor scrisoare falsă, de liberă trecere, și anume că merg la Târgu Mureș să cumpere oi³³.

În scaun apăreau însă și probleme interne, cu unii membri ai gărzilor cetățenești. La 17 mai 1848, notarul scăunal Samuel Boncza raporta judei prim că sunt locuitori care și-au dat consimțământul la înrolare în garda cetățenească dar nu vreau să participe la întruniri și exerciții. Solicita să li se adreseze o chemare să nu mai evite să se înroleze iar agitatorii să fie pedepsiți³⁴.

Problema uniunii Transilvaniei cu Ungaria, uniune hotărâtă de Dieta din Cluj peste voința românilor majoritari, la 30 mai 1848, era dezbătută în rândul populației scaunului Arieș în preajma acestei legiferări, așa cum o atestă raportul din 18 mai al gărzii cetățenești din Lunca Mureșului către judele prim regesc. În raport se arată că, datorită instigărilor, s-au produs tulburări printre locuitorii din acea localitate și anume că uniunea Transilvaniei cu Ungaria se face contra voinței regelui Ferdinand și se solicita judei scăunal să se deplaseze în localitate pentru a potoli mișcările³⁵. Foarte probabil că românii mai sperau într-o împotrivire a împăratului la acest act politic, înscris chiar în programul revoluției ungare.

La 8 iunie 1848 se înregistra la Dieta Transilvaniei din Cluj petiția comunității de husari din Dumbrava, scaunul Arieș. Solicita să fie sprijinită în recuperarea unor terenuri din hotarul satului, răpite prin violență și însușite pe nedrept de nobili din Remetea, "pământuri cu adevărat secuiești", care riscă să ajungă în proprietatea urbarialiştilor, a iobagilor, la o eventuală sistare a robotei. "Dorim să obținem ocrotirea țării pentru slujba noastră credincioasă" – se spune în continuare, deoarece acele părți de hotar

sunt "ereditar secuiești". Semnează Ștefan Petritean, jude militar, și Gavrilă Turcu, notarul satului, în numele lor și al comunității grănicerești³⁶. Așadar, românii din Dumbrava au considerat că este oportun momentul să lupte pentru drepturile lor. Documentul este important și pentru faptul că noțiunea de **secuiesc** nu exprimă o realitate etnică - mai ales că românii din Dumbrava aveau conștiința faptului că au primit acest hotar de la regele Vladislav în 1289 - ci o realitate teritorial-administrativă³⁷.

Situația tensionată dintre români și secui / maghiari se reflectă și în incidentul de la Inoc, din 12 iunie, dintre locuitori români și soldați secui. Din audierea de martori făcută cu acel prilej reiese că în ziua susamintită au venit la Inoc niște soldați secui care însoțeau un transport de două care. Ajungând la cârciumă, ei au cerut cârciumarului o cupă de vin. În cârciumă erau români din Inoc și Decea. Pe românul Vasi Știrbu sau Popa l-a întrebat un soldat: *Tu rumun jest* (Tu ești român?). El a răspuns: *Josz rumun* (Io-s român). A ieșit și Tănase Suci din cârciumă și soldatul l-a întrebat și pe el: *Si tu rumun jest* (Și tu ești român)? El a răspuns la fel ca și celălalt: *Josz rumun, n-am baj cu voj* (Io-s român, n-am bai cu voi). Secuiul a zis (acum consemnat în maghiară): "Dacă ești român, dă-te la o parte". Și atunci cei trei secui l-au scos afară pe român. Judele satului, luon Caco-vean (*Kakóvan Juon*), a strigat din fereastră: *Hajdats moj ke tye more pe noj* (Haidați măi, că ne omoară pe noi)! S-a incins atunci o bătaie, la care au participat Todor Suci, Costan Bălan, Tănase Suci și alții. Costan Bălan a zis apoi că i-au "îmblătit bine pe secui". Oficialitățile scăunale erau îngrijorate că s-a început o mică răscoală, s-au ridicat românii din partea de sus a satului, cu pari, furci de fier, bâte. S-a decis pedepsirea judei satului și participanților la

33 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 249/1848 Prezidiale.

34 *Ibidem*, dos. 227/1848 Prezidiale; Documente, IV, p. 232.

35 *Ibidem*, dos. 264/1848 Prezidiale.

36 Documente, V, p. 216-217.

37 Documente, VIII, p. 232.

bătaie, Costan Bălan și cei doi Suciu (Todor și Tănase), cu arest și timp de doua zile post doar cu apă și pâine³⁸.

La 15 iunie, judele regesc suprem al scaunului Arieș, Antal Dindár, raporta, din Plăiești, guvernatorului Transilvaniei că în 12 iunie s-au ciocnit și s-au încăierat în Inoc soldați secui și localnici. Se va deplasa la fața locului în 17 iunie pentru a pedepsi pe vinovați³⁹.

Peste trei zile, la 18 iunie, judele Dindár raportează din nou guvernatorului în problema încăierării de la Inoc, pornită – scrie el – de un străin pe nume Vasi Știrbu sau Pop. Acesta a fost dat la o parte, la cârciumă, de soldați, cu patul puștii. Ceilalți trei care erau cu el au ieșit din cârciumă și i-au lovit cu pari pe soldați, iar aceștia au tras cu gloanțe oarbe, sperind pe unii locuitori. I-a pedepsit pe cei patru, la temniță, timp de două zile, numai cu pâine și apă. Mai scrie că va cere chiar în acea zi guvernatorului introducerea unui tribunal statarial. Până atunci să se trimită la Poiana o unitate de militari⁴⁰.

Izbucnirea revoluției la București, la 23 iunie, unde domnitorul Gheorghe Bibescu este silit să semneze constituția și să reunească noul guvern, are rezonanță și în Transilvania, inclusiv asupra scaunului Arieș. Ministerul de Interne ungar se adresa judei regesc al scaunului Arieș, la 7 iulie 1848, informându-l că, deschizându-se Dieta, ar trebui să participe la întocmirea legilor, însă dată fiind situația alarmantă din scaun, care ar fi putut fi și mai gravă datorită evenimentelor din Țara Românească, speră ca Senatul să-i aprobe rămânerea acasă⁴¹.

După trimiterea a 2000 de secui înarmați să înăbușe răscoala croaților, oficialii scaunului Arieș erau îngrijați în privința *“răscoalei românilor din ținutul Târnavelor și*

din Câmpia Ardealului”. Astfel, căpitanul de gardă Karoly Foszto solicita judei regesc al scaunului Arieș, din Lunca Mureșului, la 20 iulie, să trimită pentru compania de gardă din localitate 100 de arme din depozitul de armament din Alba-Iulia și totodată să facă demersuri pentru obținerea armelor necesare pe seama celor 1500 de soldați conșcriși din scaun. Are nevoie de arme pentru potolirea răscoalei românilor din zonele sus-amintite, dacă va fi necesar⁴².

Kossuth propunea la 11 iulie 1848 o lege a recrutării care să fie votată în Dieta Ungariei. La 29 august, ministrul de interne de la Budapesta trimitea judei regesc al scaunului Arieș proiectul de lege referitor la alcătuirea armatei ungare și dădea dispoziții în legătură cu efectuarea recrutărilor, *“în starea de pericol în care se află țara”*⁴³. Guvernul Transilvaniei dispunea judei regesc al scaunului Arieș urgentarea conșcrierii militare și înaintarea la ministerul de război a situației, reamintind că, *“dată fiind starea de pericol în care se află țara”* (din nou aceleași temeri). Dieta a hotărât sporirea armatei regulate la 200.000 oameni înarmați, înafara armatei de graniță⁴⁴.

De altfel, peste o lună de zile, s-a hotărât constituirea de trupe libere de voluntari, din secuii luptători în Transilvania, trupe separate de batalioanele de honvezi, așa cum reiese din adresa comisarului regesc baron Miklos Vay, către judele regesc al scaunului Arieș, dată în Alba Iulia la 26 august 1848. Laszlo Berzenczei, deputat al scaunului Mureș, a fost numit comisar gubernial, cu sarcina de a alcătui o trupă liberă de cavalerie ușoară de 1500-3000 de recruți. Comisarul regesc dispunea judei din scaunul Arieș să dea tot concursul lui Berzenczei în executarea sarcinii încredințate⁴⁵.

38 Documente, VI, p. 524-525.

39 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 281/1848 Prezidiale.

40 Documente, VII, p. 117-119.

41 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 319/1848 Prezidiale.

42 *Ibidem*, dos. 105/1848 Prezidiale.

43 *Ibidem*, dos. 446/1848 Prezidiale.

44 *Ibidem*, dos. 458/1848 Prezidiale.

45 *Ibidem*, dos. 435/1848 Prezidiale.

Au început mișcările românilor, și în scaunul Arieș, împotriva supunerii la robotă. Judele nobililor Benjamin Barla informa din Moldovenești, la 30 iulie, pe judele regesc al scaunului în legătură cu instigarea la nesupunere la serviciile urbariale a lui Irimie Suciuc și a preotului român, ambii din Sânmihaiu de Sus⁴⁶. Se cunoaște faptul că la 18 iunie 1848 s-a publicat desființarea iobăgiei în Transilvania⁴⁷.

Un alt „agitator” aflat în vizorul oficialilor scaunului Arieș era preotul greco-catolic din Inoc, despre care președintele Guberniului Transilvaniei, la 5 august, dispunea judele regesc să se facă cercetare, „fără părtinire, cu rigurozitate și cu grabă”⁴⁸. Guberniul a și primit raport în această privință, așa cum reiese din adresa acestuia către judele regesc al scaunului Arieș din 19 august 1848, constatându-se că propaganda ațâțătoare în biserică nu este întemeiată⁴⁹.

De precizat faptul că în iunie 1848 s-a introdus Statariul și în scaunul Arieș. La 5 septembrie 1848, Guberniul Transilvaniei trimitea oficialilor scaunului Arieș știrea că Ministerul Justiției a înființat în cadrul Tablei Regești a Transilvaniei o secție aparte pentru judecarea „răzvrătiților și răzvrătiților” din Transilvania, care urma să funcționeze sub președinția lui Wér Farkas, la Târgu Mureș. Martorii urmau să fie ascultați în instanță⁵⁰.

Din preocupările Guberniului Transilvaniei reiese un nou aspect al temerilor oficialilor maghiari, și anume mișcările revoluționare săsești. Prin ordinul circular gubernial din 17 august 1848 se dispunea judeului regesc al scaunului Arieș să fie atent la stăvilirea extinderii ațâțărilor, arătând că la Sibiu și în alte părți se țin din nou consfătuiri secrete ale românilor, bă-

nuindu-se „mâini săsești sub forme românești”⁵¹.

Oficialii scaunului Arieș întâmpinau refuzul unor membri ai gărzilor naționale (secuiești) din Sânmihaiu și din Poiana de a depune jurământul. Vicejudele regesc Moses Varo trimitea, la 27 august, din Sânmihaiu de Sus, judeului regesc lista cu numele celor care au depus voluntar jurământul⁵². A doua zi, același vicejude înștiința că și la somarea făcută din ordinul judeului regesc, garda națională din Sânmihaiu de Jos a refuzat alegerea ofițerilor și depunerea jurământului. Cei din Poiana s-au conformat⁵³. La 1 septembrie, Moses Varo raporta judeului regesc că membrii găzii naționale (secuiești) din Vălenii de Arieș și Moldovenești s-au supus la depunerea jurământului⁵⁴.

Temerile contra „instigatorilor” români continuau și în toamna anului 1848. La 7 septembrie se făcea o audiere de martori în Moldovenești, la casa lui Pál Palfi. Anchetatorii erau Sándor Csipkés și Istvan Biro, comisari investigatori, în cauza lui Simion Jurj (Zsurs), din Ocolihu Mare, învinuit de ațâțare. Întrebat fiind, el a menționat că este din Ocolihu Mare și a venit ca îmblățitor la Mihály Vagyas în Moldovenești, pentru că trăiește din muncă cinstită. Este ortodox, căsătorit, cu 3 copii. A fost arestat astfel: a sosit la el un caporal cu 3 feciori înarmați pentru ca să-l lege, și l-au escortat la Pietroasa, la Casa Scaunului, de acolo l-au dus la Vălenii de Arieș și acolo l-au păzit. A fost militar (la împăratul) timp de 21 de ani și acum este lăsat la vatră. Nu știe pentru ce este învinuit. Nu a mai fost niciodată arestat până la acea dată. Din mărturiile vicecapitanului de gardă Domokos Barla, ale lui István Godo, și ale altora reiese că Simion Jurj a fost arestat ca instigator, deoarece a zis către fiul gazdei unde era el angajat

46 *Ibidem*, dos. 351/1848 Prezidiale.

47 Despre 18 iunie 1848, vezi Gelu Neamțu, *op. cit.*, p. 134-141.

48 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 373/1848 Prezidiale.

49 *Ibidem*, dos. 420/1848 Prezidiale.

50 *Ibidem*, dos. 273/1848.

51 *Ibidem*, dos. 422/1848 Prezidiale.

52 *Ibidem*, dos. 431/1848 Prezidiale.

53 *Ibidem*, dos. 432/1848 Prezidiale.

54 *Ibidem*, dos. 439/1848 Prezidiale.

îmblătitor că să nu ia arma (atunci se distribuiau arme membrilor gărzii secuiești), deoarece nu este arma regelui Ferdinand, că aceasta este pentru scopul nobililor. A fost arestat și dus la căpitanul suprem al gărzii secuiești, Joseff Fodor, în Vălenii de Arieș, și de aici s-a poruncit să fie dus la Pietroasa, în fața judei regesc, și apoi dus înapoi la Vălenii de Arieș, la corpul de gardă. Vicecăpitanul gărzii din Moldovenești arată și faptul că a fost atacat cu îmblăciul de către fiul lui Mihály Vagyas, pe nume János, pentru ce l-a scos de pe moșia lui pe îmblătitor (pe Simion Jurj). Kristina Barla, soția lui Samuel I. Pálfi, a declarat că ea a mers sub via de sub deal să lucreze la cânepă, și acolo a întâlnit o grămadă de copii, pe care nu i-a cunoscut, și ei vorbeau că la Mihály Vagyas se află un român îmblătitor, care știe să exerseze mânuirea armelor. Martorul Moses Egyethi declară că, fiind vecin cu Mihály Vagyas, l-a rugat pe român să îl ajute pe fratele său mai mic să mânuiască armele, contra plății. Românul a venit și a văzut arma dar nu a vrut nicidecum să-l învețe, spunând că arma nu ar fi a lui Ferdinand. Până la urmă, judele regesc a dispus ca românul să fie eliberat. Interesantă este însă și solidaritatea manifestată de un secu, fiul lui Mihály Vagyas, care a sărit în apărarea românului, atunci când acesta a fost arestat⁵⁵.

Mișcările revoluționare românești din imediata apropiere a celei de-a treia adunării de la Blaj din 14-28 septembrie 1848 sunt sesizate cu îngrijorare și de oficialii scaunului Arieș. Foszto Károly, căpitanul gărzii cetățenești, raporta judei regesc, din Călărași, la 12 septembrie 1848, că în lunca din Gura Arieșului sunt adunați 300 de „răsculați”. Urmare acestei situații, el a pus pe picior de război întreaga companie din Lunca Mureșului. Românii erau adunați acolo de pe Câmpia Transilvaniei, fiind înarmați cu furci și cu lănci⁵⁶.

55 *Ibidem*, dos. 462/1848 Prezidiale.

56 *Ibidem*, dos. 43-74/1848 Prezidiale.

Nesupunerea față de autorități este semnalată și în rândul unor locuitori maghiari din Vințu de Sus. Astfel, la 13 septembrie 1848, Magyar Pál, căpitanul gărzii din această localitate, raporta judei regesc despre locuitorii István Benke și János Takacs care i-a strigat, „*răcnind din tot gâtlejul*”, că lui nu-i poruncește „*ministerul*” (adică Guvernul Kossuth), și a vorbit astfel în sens de instigare⁵⁷.

Este știut cazul „*instigatorului*” István Rácz, moșier din Călărași, care a spus în auzul poporului că recrutarea nu se face conform legilor și că el însuși nu știe ca legea recrutării să fie sancționată de împărat. Influența instigării lui Rácz s-a resimțit și asupra țăranilor din Luna Arieșului, al cărui caz este cunoscut în istoriografia Revoluției Române de la 1848-1849, când, la 12 septembrie 1848 au fost uciși circa 30 de țărani din Luna, care s-au opus recrutării⁵⁸.

Într-adevăr, legea privind recrutarea în armata ungară nu era sancționată de către împărat, așa cum reiese din ordinul circular al prim-ministrului, trimis judei regesc al scaunului Arieș la 14 septembrie 1848 și care dispunea să se procedeze totuși, urgent, la recrutarea în tabără, în scopul sporirii batalioanelor de honvezi, pentru restabilirea păcii în țară. Cere să fie informat despre numărul celor înrolați⁵⁹.

Mulți gardiști nu se prezentau pentru preluarea armelor, scrie căpitanul Miklos Gál, din Plăiești, judei regesc la 13 septembrie 1848. Unul dintre ei, pe nume Moise Radu (*Rado Moses*), căruia el i-a predat arma, fiind întrebat de învățător de unde și în ce scop a primit arma, el a răspuns că „*a preluat arma pentru a o înmuia în sânge de maghiar*”⁶⁰.

Încep însă să se înăsprească măsurile de represalii, care vor conduce la sporirea nu-

57 *Ibidem*, dos. 478/1848 Prezidiale.

58 *Ibidem*, dos. 483/1848 Prezidiale; Gelu Neamțu, *op. cit.*, p. 152-182.

59 *Ibidem*, dos. 292/1848 Prezidiale.

60 *Ibidem*, dos. 479/1848 Prezidiale.

mărului de atrocități comise după bunul plac al unora puși în serviciul cauzei maghiare. La 16 septembrie 1848, Guberniul Transilvaniei informează pe oficialii scaunului Arieș că dreptul de judecată statarială (al așa-numitelor „tribunale de sânge”) pentru pedepsirea celor vinovați de violență, incendiere și tulburarea ordinii, acordat scaunului pe timp de trei luni, se extinde și la instigare și se prelungește cu încă trei luni. Guberniul dispune să fie judecat pe această cale și moșierul István Rátz din Călărași, invinuit de instigarea de împotrivi- re la recrutare în armată și pentru că ar fi declarat că „ministerul” (guvernul) ungar nu este legal, iar uniunea (Transilvaniei cu Ungaria) nu a fost sancționată de împărat⁶¹.

La începutul lunii octombrie 1848, flacăra revoluției a cuprins toată Transilvania. Tot atunci, Kossuth a proclamat independența Ungariei față de Austria. Mișcările românilor sunt semnalate tot mai des la marginea spre sud și nord a scaunului, chiar și dinspre Câmpia Transilvaniei. În adresa căpitanului Pál Magyar, trimisă căpitanului de gardă națională Károly Foszto din Vințu de Sus la 3 octombrie 1848, se arată că potrivit informațiilor obținute de la un individ, românii din Cisteiu de Mureș, Micoșlaca, Uioara de Jos, din comitatul Alba, și Inoc (din scaunul Arieș), adunați cu arme la Decea, merg în execuții (*exequitioba*), așa cum au mers peste ei secuii. Vor trece apoi la conscrierea celor care se alătură împăratului⁶².

S-au făcut investigații în legătură cu acțiunile celor 300 de români înarmați adunați la Decea și Inoc. Erau sub conducerea a doi studenți, dintre care unul era fiul preotului din Ciugudu de Jos, iar celălalt fiul pădurarului din Ciugudu de Sus. Mulțimea a jurat credință regelui Ferdinand. S-a format o armată și au chemat de partea lor populația maghiară, care încă nu a răspuns⁶³.

Printr-o adresă către judele regesc al scaunului Arieș din 5 octombrie, comitele comitatului Alba de Jos recomanda, din Aiud, ca atâta timp cât românii nu vor ataca, garda națională (secuiască) să stea în linște⁶⁴.

Ocuparea Vințului de Sus (azi Unirea, AB) de către oștile lui Avram Iancu a avut loc la 8 noiembrie 1848. Despre acest episod, însuși Avram Iancu scrie în raportul său din noiembrie 1849, înaintat guvernatorului Ludovic de Wohlgemuth: „*Arde-rea Vințului încă voiesc alții a o încărcă pe spinarea românilor. Că [atunci] când sosi- răm noi la acel orășel era [...] mai de tot ars și părăsit. Noi acolo aflăm o mulțime de români aruncați de cătră maghiari în groa- pa cu var și în acest mod diavolesc înecați, cum și cadavre arse și mutilate de ale preo- ților români.*” Mai arată că ofițerul austriac căpitanul Gratze a făcut o “*cercetare strân- să*” și a raportat că “*orășelul nu s-ar fi aprins de români, ci chiar de cătră maghiari, când aceștia aflară de apropierea acelora*”⁶⁵.

Tribunul Ioan Ciurileanu, care a fost și el de față în oastea lui Iancu, mărturiseș- te în memoriile sale că “*Pe acest timp, pe când mă aflam în tabără la Iancu, am fost martor ocular la un act de tiranie din cele mai odioase. Am văzut peste 100 de români omorâți din partea ungarilor, între care și un preot de la Mesentea. Ei fuseseră arestați în temnițele districtului [scaunului] din Vinț, scoși de acolo, omorâți și pe urmă aruncați într-o groapă cu var. Românii din tabără, înfuriați la vederea fraților lor de una sân- ge, mutilați și omorâți atât de groaznic, au dat foc orașului Vinț, arzându-l până în temelii*”⁶⁶.

64 *Ibidem*, dos. 557/1848 Prezidiale.

65 Cornelia Bodea, *Anul 1848 la români*, II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 1029.

66 Ioan Ciurileanu, *Fragmente istorice din anii 1848-49*, București, 1887, p. 16-17; Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 216. Greșit la Liviu Maior, *1848-1849. Români și unguri*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 300, unde se precizează că este vorba de memoriile tribunului Moga, în loc de Ciurileanu.

61 *Ibidem*, dos. 293/1848 Prezidiale.

62 *Ibidem*, dos. 549/1848 Prezidiale.

63 *Ibidem*, dos. 367/1848 Prezidiale.

Într-un memoriu intitulat *Der Guerillas Krieg Die Schildenhehnd der Romanien in der Erzgebirgen Siebenbürgens in Jahre 1848 – 1849*, redactat în anii '50 ai secolului al XIX-lea, se arată că la începutul lunii noiembrie 1848, după ocuparea Aiudului, "lancu a continuat marșul spre târgul Vințul de Sus, care a fost găsit în mare parte distrus de flăcări, cu un mare număr de români asfixiați în gropile de var"⁶⁷.

Al. Papiu-Ilarian relatează în a sa *Istorie a românilor din Dacia Superioară* că "gloatele românești [în jur de 30000 de oameni] își continuă calea [de la Aiud] către Turda și Cluj. Pe cale, ajungând la Felvincz [Vințu de Sus], unde a fost tirănit arhiepiscopul Sava Brancovici, aflară 8 români omorâți și aruncați într-o groapă cu var. Între aceea era și un preot ferecat în lanțuri, diformat încât oamenii numai cât ghiceau că doar o fi fost popa din Mischiu [azi Cheia]. Vințul se prefăcu în cenușe"⁶⁸.

Istoricul Akos Egyed scrie că în timpul războiului civil, în scaunul Arieș a fost incendiat Vințu de Sus și că aici ar fi fost exterminați 30 de civili de către cetele lui lancu, și că în Noșlac și în Vințu de Sus, "răsculații români vagabonzi", în noaptea de 17 spre 18 noiembrie i-au adunat pe maghiari și i-au ucis pe 90 dintre ei. Problema este însă că nu folosește documente contemporane evenimentului care să confirme aceste afirmații⁶⁹.

Problema incendiarii sau nu a Vințului de către români o lămurește însă definitiv un document de epocă, descoperit recent, și care îl datorăm tot tribunului Ciurileanu, ce se adresa cu formula (în limba maghiară) "Tovarășilor mei cetățeni maghiari!", la sfârșitul lunii ianuarie 1849, astfel: "Noi am pri-

mit scrisoarea prin care ne cereți să depunem armele, cu promisiunea că în felul acesta veți putea trăi în pace cu noi. Românii, dacă vor depune armele, bine știm că intenția maghiarilor este să extermine națiunea română, așa cum am și învățat din pilda altor frați de-ai noștri români, cum și în orașul Turda s-au comis niște barbarisme (barbarizmusséget) și niște ucideri înfiorătoare, și femeii au fost ucise. Din acest motiv, noi nu depunem armele, pentru că vor mai avea de luptat românii cu maghiarii și atunci le vor returna unguirilor incendierile și vor urma pilda voastră.

Un exemplu suficient este acela că voi sunteți mult mai lipsiți de Dumnezeu, că după toate acestea voi ați ajuns până la Piatra Craiului și noi am luat întreaga țară, dar noi nicăiri nu am incendiat, nici nu am ucis poporul de rând și populația rămasă acasă, nici n-am batjocorit femeile, nici nu am luat contribuție de la foștii iobagi maghiari și n-am făcut nimic din ceea ce puteam face până ce ați ajuns voi acolo. Noi ne-am purtat cu voi omenește și cu frică de Dumnezeu, și nici nu am incendiat alt oraș, în afară de Vințu de Sus [subl.V.L.]. Și pe acela l-am incendiat din acel motiv că vințenii, înainte de aceea, au dat foc și au înjunghiat pe proprii lor îmblătitori.

De acum încolo să vă opriți cu incendiierile și prădările pe mai departe, căci altfel să știți că locuitorii din Remetea, Colțești, Lita Maghiară, Săvădisla și Vlaha și alte sate ungurești vor avea aceeași soartă și va fi vicem pro vicem [schimb pentru schimb]. Dat din tabără, 27 ianuarie 1849". Semnează: „Csurillai János Prefectus az Janku Parancsolatjából" (Ioan Ciurileanu, prefect, la porunca lui lancu)⁷⁰.

Ciurileanu răspundea astfel căpitanului de honvezi Kakutsi, care, cu o zi înainte, la 26 ianuarie, făcea un apel românilor, din Remetea, aflată sub protecția trupelor sale. În apel reproșează românilor că au fost duși în eroare de către conducătorii lor

67 Nicolae Bocșan, Rudolf Graf, *Revoluția de la 1848 în Munții Apuseni. Memorialistică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 144.

68 Apud Mircea Păcurariu, *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*, Sibiu 1995, p. 127.

69 Egyed Akos, *Erdély 1848-1849*, I, p. 232-234.

70 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 78/1849 Prezideale.

și au săvârșit păcate mari față de Dumnezeu și oameni, în timp ce ei, ungurii, le-au dat libertate și moșii. Arată că Dumnezeu n-a lăsat să izbutească intențiile lor și că ei au biruit. Le amintește că armata regulată (austriacă) este deja învinsă și că întregul Ardeal l-au preluat până la Sibiu și că s-a predat deja și Sibiul. Le cere românilor să plece acasă (din tabere), să se liniștească și să se predea autorităților civile. Jafurile, incendiile și uciderile săvârșite de români, dacă nu vor înceta nu vor mai putea fi apărați de nimeni împotriva răzbunării. Să depună deci armele și să trimită la Remetea și Colțești pe mai marii lor în vederea tratatelor pentru menținerea păcii și liniștii. Promite că aceștia nu vor suferi nici o vătămare⁷¹. La acestea le-a răspuns Ciurileanu, prompt, a doua zi.

Așadar, în mod sigur, incendierea Vințului de Sus a fost făcută de către români (fără ucideri), ca urmare a emoțiilor provocate de cumplitele atrocități întâmplătoare acolo⁷². Aflăm că românii omorâți erau la lucru la treierat pe la proprietarii de pământ din Vințu de Sus. Numărul lor nu mai conta de fapt (de aceea și varianta cifrelor din mai multe surse), cât modul „diavolesc” în care au fost uciși, împreună cu un preot, probabil din Mesentea și nicidecum din Mischiu (azi Cheia, CJ), deoarece în registrul parohial de stare civilă al Parohiei greco-catolice din Mischiu figurează același preot, *Popa Dimitriu*, și înainte de 1847 și după 1850 (registru păstrat la Arhivele Naționale

Cluj)⁷³. Avem astfel încă o sursă de epocă în care se afirmă (indirect) că Aiudul n-a fost incendiat de români. De asemenea, avem o apreciere “la cald” asupra diferenței de comportament dintre luptătorii români și maghiari în timpul războiului civil din Transilvania de la 1848–1849. Rămâne însă de cercetat ce “barbarism” s-a întâmplat la Turda, comis de maghiari, cu o atât de mare rezonanță atunci, încât a fost dat de exemplu de prefectul Ciurileanu, care era originar din zonă. El a amenințat cu reciprocitatea, și se afla cu tabăra undeva în apropierea satelor secuiești/maghiare înșirate mai sus, în sensul că dacă maghiarii nu se comportau după “frica lui Dumnezeu”, atunci să aibă frică de ce s-ar putea întâmpla cu acele sate secuiești/maghiare.

La 1 ianuarie 1849, locuitorii maghiari din Pietroasa au primit următorul apel, în limba română, de la granița scaunului Arieș, din comitatul Alba de Jos: “*Fraților unguri din Czagszui [Pietroasa]! Stați pre Jurământul și pacea făcută cu români în săptămânile trecute și apărați pre frații noștri Români de către varvariea [barbarie], să aibă pace batăr averile lor, pentru că și noi, Românii, de va adjuta Dumnezeu, și noi cu lagările [taberele] noastre, în viitoriu, cu puterea cei Dumnezeiască, vă vom apăra în contra fiecărui atacu și asupra. Satul D-voastre de aprindere se va scăpa. Rămunem ai D-voastre, Români și Unguri. Datum Lapadea 1-a Jan. 1848 [de fapt, 1849]. De bine voitori, Moyse Stephan m. p. și Filepu, Tribuni*”⁷⁴. Aflăm astfel despre o înțelegere dintre românii și maghiarii din Pietroasa, făcută în plin război civil, pentru a se apăra reciproc de atacuri și pustiiri.

Ca un epilog a cumplitelor atrocități din războiul civil, un document de epocă scoate, însă, în evidență o realitate amară, reieșită dintr-o constatare, bănuim imparțială,

71 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 120/1849 Prezideale.

72 Istoricul Silviu Dragomir, în clasică sa monografie *Avram Iancu* citează doar memoriile eroului din Apuseni, pe Avram Iancu, și ce a susținut căpitanul Grätze, și anume că incendiul a fost înainte de a intra armatele române în Vințu de Sus. Desigur, din respect pentru cuvântul lui Iancu, care, foarte probabil, nu știa cine a incendiat localitatea, până la venirea sa. Deși nu citează pe Ciurileanu și pe Al. Papiu-Ilarian, din motivele sus-amintite, Silviu Dragomir lasă loc și celeilalte alternative, prin formularea: „Chiar dacă mărturii vrednice de credință ar dovedi contrariul....”

73 DJCAN, Matricole parohiale de stare civilă, 58/1, f. 28-40.

74 DJCAN, Scaunul Arieș, dos. 26/1849 Prezideale.

făcută de un contemporan maghiar al evenimentelor. Într-o adresă dată din Bădeni la 25 septembrie 1849 către comisarul cezaro-regesc János Fornszek din Turda, vicecomitele scaunului Arieș arată că în războiul civil trecut, care a dus la excese fără măsură, a fost vremea „ucigașilor și jefuitorilor”. Precizează, în continuare, că deși în două localități din scaunul Arieș, și anume în Moldovenești și Plăiești populația maghiară nu a fost supusă la nici un fel de pagube (din partea revoluționarilor români), totuși s-au găsit niște „maghiari nemernici” (*gaz magyarok*) care în ianuarie (1849), în timpul nopții, au dat năvală în rândul românilor pașnici, ba chiar și al maghiarilor, le-au spart geamurile și i-au incendiat, și în felul respectiv au determinat refugiarea acestora, pentru ca apoi să le jefuiască bunurile⁷⁵. Desigur că aceste fapte nu au fost privite cu ochi buni de către conducerea scaunu-

75 Un document inedit din Arhivele Clujene atestă crimele făcute de ucigașii maghiari în Moldovenești, din ianuarie-februarie 1849. Astfel în protocolul morților Parohiei greco-catolice din Moldovenești, păstrat din păcate numai din ianuarie 1849, probabil celelalte au fost arse cu prilejul incendierii casei preotului, sunt menționați următorii morți: Toma Balaș (*Ballas Toma*), de 70 de ani, căsătorit, ucis la 28 ianuarie 1849, „puscat și [de] sabie tăiatu”; Nicolae Oprea (*Oprea Nikolae*), de 55 ani, căsătorit, ucis la 29 ianuarie 1849, „cu lantsi omorit”; soția lui Nicolae Oprea, Maria (*Mujerea lui Oprea Nicolae, Maria*), de 50 ani, căsătorită, ucisă la 29 ianuarie 1849, „cu lantsi omorită”; Todoră Huruban Buleica (*Hurubán Thodora Bolyeika*), de 46 ani, căsătorită, ucisă la 29 ianuarie 1849, „cu lantsi omorită”; Ioan Moldovan zis și Oanea (*Moldován Joan odată Oanya*), de 47 de ani, căsătorit, ucis la 29 ianuarie 1849, „cu lantsi omorit”; Oana Șorban (*Sorban Oanna*), de 43 ani, căsătorită, ucisă la 29 ianuarie 1849, „cu lantsi omorită”; Nicolae Moldovan (*Moldován Nikolae*), de 19 ani, „Fecior june”, u-cis la 10 februarie 1849, „împușcat tot de unguri”, înmormântat „în hotarul Rakosului, Hoantsa numit”. Din același document aflăm că, tot în 1849, în sfersitul lui Iuliu s-au omoritu de unguri, noaptea, toată Familia lui Ballas Toma, care jarasi au fost omorit, precum urmeadie, înșirându-i pe următorii membri ai acestei tragice familii: văduva lui Ballas Toma, de 65 ani „Cu matsutsi omorite”, și tot astfel omorâți copiii: „Neptotu lui Ballas Toma, cu numele Toma”, de 3 ani, „prunc a Ballas Juliana”; Ballas Juliana, de 32 ani, „Fata lui Ballas Toma”; Ballas Vasziliu, de 24 ani, „Fecior june”. DJCAN, Matricole parohiale de stare civilă, 280/1, p. 96-97.

lui, mai mult, unii dintre maghiarii au fost și spânzurați, se spune în continuare. De remarcat, armata nu a dat nici un sprijin la prinderea și pedepsirea făptașilor. După revoluție s-au întors acasă unii dintre cei care s-au refugiat, găsindu-și bunurile în mâinile jefuitorilor și există martori ce depun mărturie împotriva lor. Astfel de persoane au fost în localitatea Moldovenești următorii: Péter Gado, Károly Balla, Moses Egei, Beniamin Pálfi tânărul, Mihály Rab, Moses Fodor, Dani Demény, Gergely Bentze, Moses Orosz, Zsiga Szabo și Sándor Rab. Dintre aceștia, unii au intrat peste casa preotului ortodox din Moldovenești, l-au izgonit din localitate și i-au jefuit toate bunurile, deși preotul „era om cinstit și pașnic”⁷⁶. Preotul nu a fost despăgubit. Vicecomitele solicita comisarului cezaro-regesc să trimită în Moldovenești cel puțin 30 de soldați ca să-i prindă pe răufăcători⁷⁷.

Iată, așadar, că într-o confruntare care se dorea a fi toată sub semnul unor mari idealuri, de dreptate, libertate și egalitate, a avut loc și fărâdelegi în ambele tabere (pentru români vezi cazul incendierii Vințului de Sus, comisă sub presiunea răzbunării pentru românii uciși acolo cu cruzime).

Sucesiunea documentelor prezentate relevă imaginea unui scaun secuiesc deosebit de activ și de agresiv, cu gardiști care, în zonă, s-au situat mereu în fruntea represaliilor, dar nu numai pe teritoriul scaunului, ci și în Câmpia Transilvaniei, în Alba de Jos și în comitatul Turda până la munți, având pe de o parte conștiința că ei au spatele asigurat prin gardiștii de la Turda, pe de altă parte erau stăpâniți de psihoza „pericolului valah”.

Cercetări viitoare vor scoate la lumină și alte aspecte ale implicării românilor și maghiarilor din scaunul Arieș în Revoluția de la 1848-1849.

76 Preot era Gavril Deac. *Ibidem*.

77 DJCAN, Colecția 1848, dos. 128.